

„Bármerre indulsz is el, a lényegi kérdések megkerülhetetlenek”

Interjú Király Júliával

– 1980-ban végeztél a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, tervgazdasági (korábbi nevén: tervmatematika) szakon. Kornai János hetvenedik születésnapja alkalmából a Közgazdasági Szemleben azt írtad, hogy az 1980 környékén végzősök nem érezték magukat reformnemzedéknek, hanem „leginkább a Pangás vagy Kimaradtak Nemzedéke” megnevezés illett rátok. Miből adódott ez az érzés?

– Az egyetem akkoriban meglehetősen szürke volt számunkra, kevés kiemelkedő tanáregyenységgel talákoztunk: talán Pach Zsigmond Pál vagy Berend T. Iván gazdaságtörténet előadásai, Szidarovszky Ferenc és Forgó Ferenc számomra élményszámba menő matematikaórái, Széll János akkor még tudományos szocializmusnak nevezett, de sokkal inkább politológia szemináriumai, Bekker Zsuzsa elemzéscentrikus elmélettörténet órái vagy Sárközy Tamás akkor is káprázatos show-i maradtak meg bennem. Összességében azonban inkább a szürkeség, semmint a szín volt túlsúlyban.

A „kimaradás” alapvető élménye volt egyetemi éveinknek: felértékelődött mindaz, ami a magánszférában történt, és leértékelődött mindaz, ami a közszférában. Furcsa, mert közvetlenül a nyomunkban ott volt a későbbi Fidesz-nemzedék, közvetlenül előttünk a majdani SZDSZ derékhada, mi meg ott voltunk abban a langyos semmiben, amit meglehetősen provinciális problémák jellemeztek. Egyrészt ekkor már a magánszféra kínált valamiféle alternatívát, büntetlenül „valósíthatad meg magad”, nem nyomasztottak a „gitárod, jókedved otthon ne felejtse” közösségi élet kényszerével. Lehetett nyelvet tanulni, utazni, állami szektorban „magánvállalkozni”, alternatív kisközösségekhez (például szakkollégium) tartozni. Ez együttesen vezetett a „kimaradni”, a „nem részt venni” érzéshez. Másrészt a hetvenes évek második felében számunkra már puha volt a rendszer – a mi évfolyamunkról még a „pártépítés” is elfelejtkezett –, a közvetlen privát létben nem ütköztél vele. Harmadrészt végtelenül tartósnak tűnt a fennálló rendszer – fel sem merült, hogy radikális változás jöhet (a lengyel Szolidaritás és a hazai ellenzék „félnyilvánosság” válása csak két évvel végzésünk után következett be). Az általunk is olvasott reformközgazdasági elméletek tükrében úgy tűnt, hogy nincs lehetőség többletjeljesítményre, az adott keretek között itt nem segíthet semmilyen reform. Kornainak is ezért volt nagy hatása, mert leírta, hogy ez a rendszer vegetálgatásra van ítélve, ugyanakkor a vegetálásban van rendszer, ami képes önmaga fenntartására. És ebbe egy picit bele is törődött az ember.

– *Merre indultál el az egyetem után ebben a „vegetáló rendszerben”?*

– Hát nem a tudomány magaslatai felé. Az akkori – szigorú létszámstop melletti – úgynevezett pályázati rend szerintem tömeges elkallódásra ítélte a fiatal végzősöket. Emlékszem, például a Maciva (Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat) írt ki „közgazdasági elemzőre” rendkívül vonzó pályázatot... Én végül is egy számítóközpontba kerültem, ahol hátborzongató módon a személyzetis hölgy azzal a szomorú sóhajjal fogadott: „jaj kedveském, és magának még 32 két éve van hátra!” Végül is az ott eltöltött néhány hónap sem bizonyult haszontalannak: de akkor éreztem át a legkevésbé az apámtól tanult és ma már egyre inkább általam is vallott munkafilozófiát, miszerint nincs unalmas feladat, csak unalmas ember.

Számomra ezeknek a hónapoknak két pozitív vonása volt. Az egyik: valamit megérttem az operációs rendszerek működéséből, egészen profi lettem lyukkártyalyukasztásban, és Száz János megbízásából szép amortizációs pályákat számítottam készülő Hitel, pénz, tőke című könyvéhez (amelyekkel a későbbi pénzügyes évfolyamok is szoros barátságot kötöttek). A másik pozitívum: nem éppen túlzásfolt munkaidőmbe belefért, hogy „asztal alatt” végigolvassam a reformirodalom szerintem egyik legkiemelkedőbb alkotását, Antal László akkor megjelent Fejlődés kitérővel című könyvét.

– *Mégis, mintha sosem kerültél volna igazán a reform-közgazdaságtan vonzáskörébe. Ez is a „kimaradással” függött össze?*

– Részben talán igen. A fiatal „reformközgazdászok”, például a Pénzügykutató fiataljai vagy Bauerék, a Közgazdaságtudományi Intézetben három-nyolc évvel előttünk végeztek. Másrészt a reform-közgazdaságtannak számunkra mindig volt egyfajta nem igazán vonzó ideológiai töltése. Számomra ez egy reformvitan fogalmazódott meg, amikor felállt az akkori fiatal reformközgazdász-nemzedék egyik neves képviselője, és arra a támadó kérdésre, hogy „És önök mit akarnak, mi a maguk elképzelése? Maguknak miért nincsenek konstruktív javaslatok?” közölte: „Mert ma a feladat az, hogy elfoglaljuk a barikádokat, és nem az, hogy az íróasztalfióknak gyártsunk felesleges, Önökkel úgysem megvalósítható koncepciókat”. Ez meghatározó élmény volt, mert úgy tűnt, hogy a számunkra nem túl vonzó forradalmi romantika a reform-közgazdaságtannak is elszakíthatatlanul szerves része.

A gondolkodásomat meghatározó baráti kör, aminek magja különlegesen tehetséges emberekből álló egyetemi csoportunk volt, egyszerre volt szkeptikus és kicsit arisztokratikus. Ne felejtjük el, számunkra már igazán kinyílt a világ: Inter-Rail bérlettel végigkoplaltuk Európát, néhányan eljutottunk a tengerentúlra is (én pincér voltam Chicagóban), beszélünk és főleg olvastunk különböző nyelveken, elérhetővé vált a közgazdasági irodalom. Kiderült, hogy van másféle közgazdaságtan, vagyis a marxista politikai gazdaságtan egyetlen alternatívája nem a reform-közgazdaságtan.

Utólag sok mindent másképpen ítélek meg, rájöttem, hogy a *mainstream* nem az egyedüli „igaz” közgazdaságtan, és a reformközgazdászok nem pusztán érdektelen és tudománytalan mellékvágányon futottak. Az a fajta arisztokratizmus, ami picit jellemzett bennünket – mert mi már tudtunk *mainsreamet* olvasni –, és az a szemlélet, hogy ami itthon zajlik, az mind ideológia, mai eszemmel nézve ugyanolyan leegyszerűsítésnek tűnik, mint az a gondolkodásmód, amit mi magunk mélyen lenéztünk. Csak a főáram ismeretében nem lehet megítélni, hogy melyek a lényegi közgazdasági kérdések – azt hiszem valami ilyesmire gondolt Kornai János is a Közgazdasági Szemle márciusi számában megjelent interjújában. Az utólagos tanulság az volt, hogy a lényegi kérdéseket kell keresni, és az szinte teljesen mindegy, hogy ezekhez végül milyen módon jutunk el. A főáram iránti, pontosabban a szigorú gondolkodási keretet kikényszerítő elméleti rendszerek iránti elfogultságom azonban máig megmaradt – jobban szeretem a fegyelmezett gondolkodást, mint a lagymatag fecsegést.

– *Aztán búcsút mondtál a lyukkártyalyukasztó gépnek...*

– A lyukkártyás korszak azzal ért véget, hogy kiderült, a KSH éppen fiatal végzősöket keresett. Nagy szerencsém volt, mert olyan programot indítottak, amelyben az újonnan felvettek nem egy adott osztályra kerültek, hanem körbejártak az egész intézményben. A KSH pontosan ezért vált számomra szakmailag meghatározóvá, mert abban a két évben a különböző főosztályokon a magyar gazdaságot négy-öt féle metszetben ismerhettem meg, és közben nagyon sokféle emberrel találkozhattam. Azóta is azt tartom, hogy az informális kapcsolatok, valamint az azokból szerezhető információk legalább annyit érnek, mint ha két éven keresztül egy kutatóintézetben olvasgat az ember.

Azt, hogy tudom, hogyan készül a gazdaságstatisztika, annak köszönhetem, hogy az

ipari főosztálytól kezdve – ahová beérkeztek az elemi statisztikai adatok – egészen az ÁKM-osztályig nyomon követhetem a folyamatot. Láthattam, hogyan készülnek az ár-indexek, a volumenindexek, az ÁKM-együthetők..., és az egész folyamat olyan kézzel-fogható közelségbe került. Ezzel a gazdaság működéséről is tanult az ember – mindjárt nyilvánvalóvá vált, hol vannak ennek a „szépen megtervezett óriásüzemnek” a csikorgó pontjai.

„Körforgóban” – ma úgy mondanánk: pályakarrier-csoport tagjaként – ráadásul nem volt szégyen kérdezni. Megértettem és egy életre megtanultam a gazdaságstatisztika módszertanát. A KSH-ban ismertem meg Nyitrai Verát, aki Magyarország egyik legkiemelkedőbb gazdaságstatisztikusa, akkoriban a KSH elnöke volt. Ott kerültem kapcsolatba Csepinszki Andor bácsival, aki a magyar ÁKM atyja volt, és számos más kiváló gazdaságelemzővel, statisztikussal, akik ma is jó barátaim. A KSH könyvtárban találkoztam Andorka Rudolffal, aki akkor népesedésszisztiaként volt a könyvtár – ugyancsak – mindennapos látogatója.

Ugyanis a KSH másik nagy pozitívuma az volt, hogy lehetett, sőt kellett olvasni. A KSH könyvtára az ország messze legjobban ellátott könyvtára volt. Teljes jogú tagként annyi időt töltöttem ott, amennyit csak lehetett, sőt szabadon kölcsönözhettem is, így jutottam például hozzá a racionális várakozásokról akkor frissen megjelent Lucas–Sargent-válogatáshoz, amely a későbbiekben jelentősen befolyásolta tudományos érdeklődésemet.

Nagy előnye volt a KSH típusú szocialista szervezeteknek, hogy az embernek volt ideje kávézni, teázni, és közben kapcsolatokat építeni, élettörténeteket meghallgatni. A szakmához szorosan nem tartozik, de egy ideig egy szobában ültem az egyik legtehetségesebb magyar statisztikussal, Nyári Zsigmonddal, aki a Nyári grófi család leszármazottja volt. Tőle magyar történelmet tanultam. Ezt az élményt a mostani generáció már sohasem szerzi meg, mert egyszerűen rohanás van. Mi még úgy békés szocialista módon elkávégztunk, s és ezalatt rengeteg sok mindent szívhatott magába az ember. Ez igazi feltöltődés volt – mindaz, ami az egyetemen kimaradt.

– *Mégis otthagytad a KSH-t.*

– Igen, de ez nem menekülés volt, hanem új lehetőség. Volt egy-két olyan ember, akinél szívesen dolgoztunk volna végzés után. Ezek egyikével, Augusztinovics Máriával az egyetem utolsó évében sokat beszélgettünk modellezésről, tervezésről, munkáról, de a „létszámstop” miatt ő sem vehetett fel bennünket. Mindenesetre – és én úgy gondoltam pusztán udvariasságból – azzal váltunk el, ha lesz rá lehetősége, megkeres. Meg voltam győződve arról, hogy már azt is elfelejtette, hogy ki vagyok. Ám 1982-ben, egy szép decemberi napon csörgött a telefon, és Guszti megkérdezte, még mindig lenne-e kedvem vele dolgozni. Volt.

– *Augusztinovics Mária ekkoriban az Országos Tervhivatal osztályvezetője volt, Te viszont tudtommal nem vonzódsz nagyon a tervezéshez?*

– Nos, igazad van – számomra nem a tervezés volt vonzó, nem is az OT, a maga akkori tekintélyével és gazdasági súlyával, nem is a fizetés csábított, mert az továbbra sem volt túl magas, hanem Guszti és a körülötte dolgozó csapat. A közvetlen kollégák közül Neményi Jutkával azóta is szinte napi kapcsolatban vagyunk, kevés olyan szakmai és emberi kérdés van, amit ne beszélnének meg egymással. De tulajdonképpen most közel félszáz nevet kellene felsorolnom, azokét az embereket, akikkel a tervhivatalos évek alatt kerültem valamilyen módon – még ma is továbbélő – munka- vagy baráti kapcsolatba. Legnagyobb részük ma az MNB-ben, a PM-ben vagy a bankszektorban dolgozik, többségük meghatározó funkcióban.

Másrészt, még mindig vonzott a matematikai közgazdaságtan, a modellezés, ami fegyelmezett gondolkodást, a mellébeszélés lehetőségének csökkentését jelentette és jelenti

számomra. Guszti az egyik legeredetibb és mégis a legfegyvelmezettebb gondolkodó, akivel valaha találkoztam. (A „mégis” kitétel csak annak szól, hogy az eredetiséget, a zsenialitást szívesen azonosítjuk a fegyvelmezetlenséggel, a zabolátlansággal.) Hihetetlen kitarása és tartása van. Mi, akik voltunk olyan szerencsések, és együtt dolgozhattunk vele – máig profitálunk belőle. Egyet tudhatsz róla, ő mindig „többet vár tőled”, még akkor is, amikor úgy gondolod, hogy a maximumnál is többet adsz. Ezt a mindig új teljesítményre sarkalló „kritikát”, azt hiszem, főnként sokan ebből a korszakból hoztuk magunkkal.

Guszti tehát mint gondolkodó és mint ember nagyon közel állt (áll) hozzám. Mindez annak ellenére igaz, hogy kevés olyan kérdést tudnék említeni, amiben valaha is egyetérttünk. Közeli ismeretségünk most már lassan húsz éve állandó, nem mindig szolid vitatkozással telt el. Ő szinte a végsőkig hisz az emberi racionalitásban, az ő racionalitásával szemben én maga vagyok az irracionalitás (miközben én vagyok a főáram vonzásában, ő sokkal inkább a tasztításában). Guszti úgy látja, hogy értelmesebb végig lehet gondolni a közös problémákat, létezik társadalmi szintű racionális megoldás – nem véletlenül vált központi kutatási programjává az emberi életpálya finanszírozása –, s kísérletet kell tenni egy normális és racionális rendszer megtalálására. Szerintem létezik egyéni, döntéshozói racionalitás, ami eredményezhet normálisan működő rendszert, de ezt kívülről megtervezni és felépíteni társadalmi szinten nem lehet. Mindketten úgy gondoljuk azonban, hogy a modellezés adta gondolkodási fegyvellemmel közelebb lehet jutni a válaszhoz.

– *Konkrétan mivel foglalkoztál a Tervhivatalban?*

– Először egy olyan programozási modellel, ami képes volt ellenőrizni a tervkonzisztenciát. Az Augusztinovics-féle osztályon kidolgozott dinamikus modell – a Dinamo – egy, a jólétet maximalizáló célfüggvény és az ÁKM-modell alapösszefüggéseiből felírható korlátok mellett kihozta, hogy melyek azok a tervvariánsok, amikkel egyáltalán érdemes foglalkozni. A lényeg ekkor már régen nem arról szólt, hogy egy optimális pályát kell találnunk, hanem hogy lehetséges megoldást keresünk. Egy lineáris programozási modell pedig tartalmánál fogva alkalmas a konzisztencia ellenőrzésére, hiszen a lehetséges megoldások halmazát is megadja.

Az ÁKM-alapú, azaz Leontief-típusú modellek mind a keynesi multiplikatormodellek különböző, sokszektoros ragozásai. Az egyik, ehhez az időszakhoz fűződő élményem az volt, amikor magánszorgalomból készített számítgatásaim eredményeképpen rájöttem, hogy ha az orosz exportot növelem x forinttal, akkor a GDP ugyanúgy emelkedik, mint amikor a nyugati exportot növelem x forinttal, hiszen erre az apró változásra nem érzékeny sem egy keynesi, sem egy ÁKM-alapú modell. Ezek az eredmények megingatták a modellezés és a tervezés összekapcsolásába vetett hitemet. Rájöttem, hogy ezek a modellek nagyon jók arra, hogy konzisztenciát ellenőrizzenek, de a velük kapható torz (a józan gondolkodásnak ellentmondó) eredmények híven tükrözik korlátaikat.

Ez az időszak nagyon hasznos volt abból a szempontból, hogy az ember egy kicsit elgondolkozott a makroszámítási modellek jelentőségéről. Miközben állandó védekezési pozícióba voltunk kényszerítve – a Tervhivatalon belül ugyanis az egész modellezést úgy kezelték, mint aminek semmi értelme sincs, így az ember állandóan azt próbálta bizonyítani, hogy a modellezés nem felesleges, mivel gondolkodási és számítási fegyvelmet ad –, a másik oldalon ott volt a saját magunkban egyre növekvő szkepszis azzal kapcsolatban, hogy „a jövő mérnökeként megszerkesztjük az új világot”. Én persze inkább vállaltam, hogy modellező-matematikus közgazdász vagyok, mert ez azt jelentette számomra, hogy fegyvelmezett a gondolkodásom, vagyis nem „beszélhetek félre”. Másik oldalról azért azt mondtam, hogy én nem vagyok számítástechnikus, mérnökember, mert nem hiszek abban, hogy a gazdaság tökéletesen előre jelezhető, tervezhető, megmérhető, mátrixokkal rendbe rakható.

– *És a számbavételi problémák? A bajok szerintem már a számbavételnél és a mérésnél kezdődnek.*

– Meggyőződés, hogy a gazdasági mérés egyfajta konvenció elfogadása, és az e konvenció szerint mért adatokra építünk aztán rendszereket. Ezért okoz elméleti és nemcsak statisztikai katasztrófát egy-egy korábbi konvenció felrúgása.

Ebből a szempontból annyi szerencsénk volt a mostani helyzettel szemben, hogy akkor 1700 vállalat volt az országban, így a rendszer statisztikailag sokkal stabilabb volt. A szocialista statisztika – és ez nem véletlen – valóban magasabb rendű volt a nyugatinál, abból a szempontból, hogy sokkal pontosabb volt, a pontosság összes veszélyével együtt. A konvenció azt sugallta, hogy minden centire mérhető. Lehet, hogy az információtartalom kisebb volt, mert a szocialista statisztika nem tanult meg sem becsülni, sem mérni. Megtanulta azonban hatalmi szóra kiperéselni az adatokat. Hogy az egyes adatoknak és mutatóknak mi az információtartalma, és ebből a szempontból milyen hiányosságai vannak, akkor derült ki, amikor jött az átmenet, és 1700 vállalat helyett ennek több tízszerese. Rögtön kiderült, hogy fogalmunk sincs arról, hogyan kell ezt a nagyszámú gazdasági egységet mérni, mit kell belőle látni.

A magyar szocialista statisztika a maga módján nem hazudott. A nyolcvanas években a nyilvánosságra hozott adatok nem szakadtak el a valóságtól, sőt a magyar statisztikai etika nagyon magas színvonalon állt. Annyiban persze behódolt a hatalmi politikának, hogy ha felülről azt közölték, hogy elvtársak ezt nem szabad mondani, akkor arról nem beszéltek. Mondtak helyette viszont olyan adatot, amiből nem lehetett megtudni az igazi információt, de nem hazudtak. Azok az adatok azonban, amelyekre a tervhivatalban, illetve az irányításban szükség volt, elérhetőek voltak. Aki jól tudott kérdezni, az meg is kapta a szükséges információkat. Persze, ebben az időszakban egészen más típusú információkra volt szükségünk.

– *A Tervhivatalban ezek szerint az információkhoz könnyebben és mélyebben jutottatok hozzá. Voltak más előnyei is az OT-nak?*

– Én már egy liberális OT-t ismertem meg, aminek a központi hatalmi szférához való kapcsolódás adta előnyeit „gyalogosként” kifejezetten ki lehetett használni. Ebből a szempontból szerencsénk volt, mi nem meghatározó funkcionáriusok, csak amolyan gyalogos modellezők, elemzők voltunk, akárcsak a Tervgazdasági Intézetben dolgozók. Élveztük az OT adta előnyöket, és kevésbé éreztük a rendszer kényszerítette fegyelmet.

Az egyik nagy előnyt már említetted: ez valóban az információkhoz való hozzájutás volt. Még számunkra, „gyalogosok” számára is érezhető volt ez, noha mi később és kevesebb információhoz jutottunk, mint a „tiszték”, tehát például a Balassa Ákos-féle közgazdasági főosztályon dolgozók.

Az Tervhivatal másik nagy előnye az volt, hogy kinyílt a világ, ami konferenciákat, külföldi tanulmányutakat jelentett. Ebben az időben élték fénykorukat Magyarországon az operációkutatási konferenciák, amelyeknek természetes módon volt stabil résztvevője egy „gyalogos” modellező, és találkozhatott a szakma akkori „királyával”. Könnyebben lehetett eljutni Nyugatra is. Guszti jóvoltából már 1984-ben kinn lehettem a fiatal matematikus közgazdászok párizsi szemináriumán (Junior ESEM). Nekem ez volt életem első külföldi konferenciája, és ez akkor nagyon fontos volt, mert megtudtam, hogy kommunikációképes vagyok, hogy elfogadnak, és egyenrangúként kezelnek. Még mindig vannak kapcsolataim erről a konferenciáról. Az OT-ból jutottam ki 1986-ban fél évre a rotterdami Erasmus Intézetbe ösztöndíjasként, ahol intenzív ökonometriatanulással töltöttem az időt, és több mint tíz publikációval, valamint a kandidátusi disszertációm tervezetével jöttem haza. Arról nem is beszélve, hogy olyan életstílust ismertem meg, amit – bár bután hangzik – a hazinál 100 százalékkal alacsonyabb stressz-szint jellemez. Azóta is állandó a Hollandia-nosztalgiam.

Az OT (és a modellezés) révén kerültem be a PM személyi jövedelemadózást előkészítő szakértői csoportjába. Az „adómanréza-bizottság” (ami később átalakult szja-klubbá) 1986 tavaszán három-négy naponta elvonult, és 24 órákon át vitatkoztunk egy rendszerrel, ami máshol működött, de nálunk újra kellett kitalálni. Ezekon az adómanrézákon fantasztikusan jó társaság jött össze, és számomra inkább ezek a manrézák jelentették a „fordulat és reformot”, semmint a későbbi igazi Fordulat és reform. Nagy élményem mind az adó-, mind a nyugdíjreform-számításokkal kapcsolatban, hogy az akkori eredményeink még tíz év múlva is egész jól használhatók voltak, nem volt olyan butaság az a rendszer, amit ott kidolgoztunk. Ez is része volt az államigazgatásnak, és az OT-nak is.

Az OT – minden államigazgatási jellege ellenére – igen nyílt szervezet volt könyvtár, információ, emberek, konferenciák, kapcsolatok szempontjából. Nem ültél benn egy sötét bürokratikus szervezetben, nem volt kaffkai érzésed. A világ nem zárult be, hanem kinyílt. Az akkori OT-t ugyanis olyan emberek fémljelezték, mint Hetényi István vagy Faluvégi Lajos. Mindketten nagyon pozitív hatással voltak a szervezetre.

Aztán valamikor a nyolcvanas évek közepén jött Maróthy elvtárs, és ezzel egy másik korszak vette kezdetét. Akkor mondta el halhatatlan beszédét egy közzgazdász-vándorgyűlésen, miszerint országunk dinamikusan kiaraszol a válságból. Akkor a tervezés is átment ilyen „dinamikus kiaraszolóba”.

– *1989-ben te is dinamikusan kiaraszoltál az OT-ből, egy egészen más intézménybe, a Bankárképzőbe. Minek hatására?*

– Mint életemben számos nagy fordulatot, ezt is Száz Jánosnak köszönhetem. János már elsőben számítástechnika-demonstrátorom volt, az ő hatására jelentkeztem tervgazdasági szakra. Ő vitt el 1975-ben Augusztinovics Mária előadására a szakkollégiumba, és beszélt rá, hogy legyek szakkollégista. Ő adta a kezembe az első Kornai-művet, íratva velem az első TDK-dolgozatot. Ő hívott fel valamikor 1984-ben, hogy fordítsuk le a Riesz Miklós által hátrahagyott Friedman-válogatást. Sőt, még Ausztriába is először velük mentünk el sielni. És végül ő kérdezte 1988 szeptemberében egy autóból kikiabálva, hogy „most csinálunk egy bankárképzőt, mikor tudsz átjönni?” Majd azzal hívott fel egy félév múlva, hogy „megírtam-e már a kikérőmet”. János időnként megjelenik egy olyan ötlettel, amivel az életedet – abszolút pozitív irányban – évekre meghatározza. Szóval, most is várom, hogy mikor jelenik meg, és mondja azt, hogy holnaptól ezt vagy azt fogjuk csinálni, majd fél év múlva telefonál, hogy „nem értem, hát megbeszéltük, miért nem vagy még itt”. Még nem tudom, hol leszek, de valahol leszek, mert Száz János megint meg fog jelenni. De egyelőre – immár tíz éve – itt vagyok a Bankárképzőben, és fölöttébb jól érzem magam – nemcsak az új problémák, kérdések miatt, amelyek elkezdtek érdekelni, hanem az emberek miatt, akikkel itt együtt lehet dolgozni.

– *Tehát a Bankárképzős váltást ismét egy ember hívása okozta, és nem egy új terület vonzása. Te korábban ugye nem nagyon foglalkoztál pénzügyekkel?*

– Hát ahogy Bánfi Tamás szokott kedvesen a hallgatónak bemutatni: „Király Júlia, aki sohasem tanulta, csak tanítja a pénzügyeket”. (Azért mégiscsak Tamás hívott meg a nyolcvanas évek közepén a pénzügytanszékre félállású oktatónak). Tényleg nem kerültem egyetemi éveim alatt a pénzügyek vonzáskörébe. Sőt, egyetem után, amikor kezdőként az MNB-be végül is be lehetett volna jutni, számomra ez semmiféle vonzást sem jelentett. De azért a pénzelmélet már korábban sem maradt ki az életemből (és az én kanyargós elméletek közötti bolyongásom számomra azt igazolja, hogy a lényegi kérdések megkerülhetetlenek, bármerre indulsz is el, csak nehogy túl kényelmesen elheveréssz valahol).

Először a makropénzügyekhez kerültem közel, mai terminológiával a *monetary theory*hoz. Ez szinte véletlen volt: egyetem után ugyanis meglehetősen össze-vissza, de rengeteg friss elméleti cikket olvastam a Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtára jó-

voltából. A könyvtárnak ugyanis volt egy folyóiratcikk-ismertető kiadványa, amibe frissen megjelent nyugati és szovjet folyóiratok írásaiból kellett rövid kivonatot készíteni magyarul. Az ember bejelentkezett, és eleinte kapta – nem választotta – a cikkeket. Innen az össze-vissza olvasmányélmények. Később, több tucat cikk legyűrését követően különleges státusba lehetett kerülni: ki lehetett választani az olvasnivalót. Ez annyit jelentett, hogy nekem nem kellett könyvtári kutatást végezni, mert a kezdet legalább is házhoz jött. Sőt, megfizettek azért, hogy olvasok. Számomra ebben az időben – nyolcvanas évek eleje – nagy élményt nyújtottak az újklasszikus, monetarista, a racionális várankozásokkal kapcsolatos írások. Ebből a vonzalomból született a „kisdoktori” dolgozatom. Lucas felfedezése számomra – máig ható – élmény volt. (Mivel erről épp a közelmúltban írtam tanulmányt a Közgazdasági Szemlében, nem szívesen ismételném magam.)

– *Az újklasszikus makroökonómiának ekkor még tényleg nem volt itthon irodalma?*

– Azt nem állíthatom, hogy semmi sem volt róla, mert Mátyás Antal tanár úr minderről, ami frissen megjelent, azonnal írt, legalább egy rövid elemzést. Igaz, Lucas-szemléletünk meglehetősen ellentétes volt abban az időben. Noha az én akkori mikro- és makroismereteim nem sokkal haladták meg egy mai másodévesét (hiszen csak szorgalmas autodidakta voltam), az újklasszikus iskoláról, az újmonetarizmusról írott ismertetésem, a Közgazdasági Szemlében 1985 márciusában megjelent tanulmányom révén lassan a racionális várankozások, a monetarizmus, az újklasszikus makroökonómia egyik hazai szakértőjeként kezdtek kezelni. (Hát ma nehezebb ezt a státust elérni, és pusztán nyelvtudással, olvasással nem is nagyon lehet.) Én többek között ennek köszönhetem, hogy megkaptam a Friedman-kötet fordítását, hogy elkezdtem az egyetemen tanítani, hogy meghívtak a szakkollégiumba kurzust tartani, és hogy lassan tényleg megértettem, magam és tanítványaim számára értelmezni tudtam a moentarizmust és holdudvarát. Sőt, voltaképpen évekkel később, amikor már rég bankokkal és bankrendszerekkel foglalkoztam, fogékonyabb voltam Fisher 1933-as válságelemzésére, és annak nyomán dolgoztam ki a magyar bankrendszer 1992/93-as válságának egy lehetséges magyarozatát.

– *Az ökonometriához is Lucason és a racionális várankozásokon keresztül kerültél közel?*

– Igen. Ettől kezdett el érdekelni az ökonometria, ami az egyetemen meglehetősen hidegen hagyott. A racionális várankozások elméleti fejlődése kapcsán megújuló idősoelemzés viszont valami egészen más, izgalmas dolog volt. Megint csak szerencsém volt, egy konferencián találkoztam az ökonométerek körében – a pénzügyi idősoelemzés elméletéhez tett hozzájárulásai miatt – ma is nagy tiszteletnek örvendő Wojtek Charemzával, és vele közösen, pontosabban az ő segítségével, egy sor konferenciaelőadást és tanulmányt írtunk a tervezés és a racionális várankozások ökonometriai elemzéséről, exogenitásról, kauzalitásról... Az idősoelemzés éppen ezekben az években, 1983–1986 között nyerte el mai modern formáját. Én úgy látom, hogy alapvető fontosságú újítás azóta sem történt ezen a területen. De amit akkor megalkottak, azt ma is jól lehet alkalmazni – például a legaktuálisabb pénzügyi technikának, a kockáztatott érték (*value at risk*) módszerének több problémája ehhez nyúl vissza.

Az 1989-ben írt, a megtakarítás- és fogyasztásemletről szóló kandidátusi disszertációm már elég erősen ökonometriai ihletésű volt. Bár a témához Modigliani életciklus-elméletétől jutottam el, a tanulmány már inkább intertemporális fogyasztásemlelet, semmint életciklus-elmélet volt. A disszertáció egyik alapgondolata az a tétel – és ebben az időso- és a közgazdaság-elmélet szerencsés egymásra hatását érzem –, hogy a megtakarítás az egyensúlyi hosszú távú fogyasztási pálya egyfajta szabályozóváltozója, azaz egy hibakorrekciós modellel leírható a fogyasztási pálya. Ennek tesztelésére még magyar adatsorokat is lehetett találni.

Visszatérve a pénzügyekhez való kapcsolatomra vonatkozó kérdésre, ha nem is voltam született pénzügyes, mégis visszatérően belebotlottam a pénzügyekbe. Például az előbb

említett idősor-elemzési modellek irodalmát tovább olvasva, hamarosan megjelentek a pénzügyi piacok, elsősorban a részvényárfolyamok alakulásáról, a piaci buborékokról szóló írások. A pénzügyi piacok elméletéhez tehát én az ökonometrián keresztül találtam el.

– *A pénzügyi piacok iránti vonzódásodban ezek szerint az is benne van, hogy ez a problémakör sokkal jobban formalizálható, vagyis könnyebben leírható matematikai eszközökkel?*

– Valami vonzásának kell lennie ezeknek a piacoknak, ha egyszer az elmúlt években azt figyelhetjük meg, hogy elméleti közgazdák, ökonometerek, matematikusok, fizikusok hosszú tömött sorokban sorjáznak erre. És ez a valami több mint pusztán az, hogy itt sok a pénz. Arra én például elég gyorsan rájöttem, hogy kockázataverziómnál fogva (azt hiszem az én hasznossági függvényemből számítható mutató tekinthető a kockázataverzió abszolút maximumának) sokkal inkább elemző és kockázatkezelő alkat vagyok, semmint stratégiakidolgozó, aktív ügyleteket végző befektető. Mégsem tudok szabadulni az itt felmerülő kérdésektől.

– *Például azokra gondolsz, amelyekről a Csontos Lászlóval és László Gézával közösen publikált tanulmányokban, Az ezredvégi nagy borzongásban írtatok?*

– Igen. A pénzügyi piacokról, borzasztó nagy méreteikről, a hatalmas bukásokról úgy általában sokkal könnyebb írni, mint megérteni működésüket. A pénzügyi piac lényege véleményem szerint az, hogy úgy közvetít információt, hogy felgyorsítja az ideális pénzügyi egyensúly felé való konvergenciát. A volumen azért lényeges, mert a piaci likviditás megakadályozza az árak ugrásszerű változását, és ezáltal lehetővé teszi, hogy ténylegesen egyfajta egyensúlyi árazás jöjjön létre. A piac szerintem a kockázat mérsékléséről és nem a kockázat növeléséről szól. Nem véletlenül kedvenc esettanulmányom jelenleg az egyik legismertebb kockázatfedezeti alap (*hedge fund*), az LTCM tavalyi csőd közeli helyzete és azóta követett stratégiájának elemzése.

De ugyanez a gondolat vonzott egy sokkal elméletibb, sokkal elvontabb megközelítésben is: Ph. D.-tanítványaimmal a tökéletlen piacok elméletét dolgozzuk fel. Ez az általános egyensúlyelmélet alapmódszereit alkalmazó meglehetősen formalizált elmélet (ahol a részvények és a kötvények jellemzésére elegendő egy kifizetési mátrix egyetlen oszlopa) a „borzongókénál” mégis sokkal realisabb leírását adja a pénzügyi piacok lényegének.

– *Térjünk vissza a Bankárképzőhöz. Mit jelentett számodra az, hogy egy oktatási intézménybe kerültél? Hogyan viszonyultál a tanításhoz?*

– Nos, annak ellenére, hogy 1989-ig formálisan sosem dolgoztam „oktatási intézményben”, a tanítás lételemem. Nagypám a Tiszántúl legismertebb református lelkésze volt, és ez a hivatás a tanári hivatáshoz áll a legközelebb. Édesapám egyetemi tanár volt (nem is akármilyen!) és nővérem is tanár. A tanárság mondhatni családi létformánk. Ha megfigyeled – és ezért nem is értem, hogyan kerültem a Szemle eme interjúsorozatába –, én nem tartozom a sokat és jelentőset publikáló kutatók közé, sőt, egy nyugati egyetem szemüvegén át nézve meglehetősen szegényes a CV-m. Hozzám a „tudomány” mindig inkább az oktatáson keresztül jött közel: „lefordítani” és értelmezni egy gondolatot igazán csak tanítványi körben lehet. A szerencsésebbek ezt tényleg nagyszerű publikációkká is át tudják alakítani.

Egyetemista koromban évekig tanítottam az SG-ben¹ (és nem egy SG-s tanítványom, például Spéder Zsolt még mindig közeli barátom). 1984 óta rendszeresen vannak előadásaim az egyetem pénzügytanszékén, 1995 óta pedig az elmélettörténet tanszéken is, évente hat-nyolc szakszeminaristám van. Vezettem kurzusokat a Rajk és a Széchenyi szakkollégiumban (az első csoportba tartozott például Karvalits Feri és László Géza), évekig tutora

¹ A Studium Generale (SG) felvételi-előkészítő tanfolyamokat szervező és a tanfolyamvezető diákokat tömörítő egyetemi diákszervezet.

voltam a Láthatatlan Kollégiumnak. Ezeken a kis létszámú kurzusokon kerültem én is igazán közel egy-egy izgalmas pénzügyelméleti kérdéshez. Ilyenek voltak például az alapvető pénzügyelméleti modellek, az aszimmetrikus információelmélet alkalmazása a bankok viselkedésére (hiteladagolás és monitoring), a kockázat Rotschild–Stiglitz-féle fogalma, és ezen keresztül a VAR-alapú (*value at risk*) kockázatomérés előnyei...

Így a Bankárképző természetes közeg volt számomra. Ráadásul különleges státusa alakult ki információs szempontból: miközben nem engedett elszakadni az „akadémiai” megközelítésektől, tálcán kínálta a magyar pénzügyi piacra való rálátást. Ide „házhöz jönnek” az információk, csak észre kell venni őket.

Ez az intézmény egy új gondolkodásmódot honosított meg a bankszektorban, szemléletet adott az addig kicsit száraznak tartott bankszakmai kérdések újszerű megközelítéséhez. Azt, hogy a bankszakmai elemzések, a bankszakmai kérdések lehetnek izgalmasak is, velem először Bácskai tanár úr tudta elhittetni, de hát ő kivételes tanáregyéniség. A kérdéseket csak jól kellett megfogalmazni, és izgalmasan tálalni. Ma már bankrendszer-szerte másképpen tekintenek egy bankmérlegre, másképp vizsgálják a banki tőkét és a gazdaságilag szükséges tőkét, megkülönböztetik a likviditást és a szolvenciát (még a szabályozásban is!), erősödött a szakma kockázatterékenysége, elfogadottá vált a kockázatomérés szükségessége – és ebben egy picit benne vagyunk mi is, az oktatóink, a könyveink, a programjaink.

A Bankárképző másik tagadatlan érdeme, hogy azokat a részben elméleti érdeklődésű szakembereket, akiket felszívott a pénzügyi élet, nem hagyta, hogy teljesen kiesse a szakma elméleti fejlődéséből. Azáltal, hogy ők óraadóként velünk vannak a Bankárképzőben, és rendszerezetten végig kell gondolniuk a dolgokat, hogy továbbadják ismereteiket, egyfajta pozitív értelemben vett információáramlást tartanak fenn, ami meghalt volna azzal, hogy az elmúlt években szinte eltűntek a tudományos műhelyek. A Bankárképző 10. születésnapjára megjelent válogatás – a Bankról, pénzről, tőzsdéről című kötet – csinos áttekintést ad óraadóink eredményeiről.

– *Szóval a tanítás családi hagyományként neked is lételemeddé vált...*

– A tanítás a folyamatos tanulást jelenti – a lépéstartást az újjal, a tanítványok kérdéseire való válasz keresését. A tanítványok kikényszerítik, hogy ne lustulj el, próbálj velük lépést tartani, ne mondj le egy-egy új terület meghódításáról. Amikor már csak önmagunkat tudjuk ismételni, amikor már képtelenek vagyunk az új vonzását megérteni – akkor kell a tanítást abbahagyni. Csak éppen nagyon nehéz ezt a pontot megérezni, és nagyon kevés ember képes erről az egyfajta kábítószerről (mert a tanítás azonnali sikerélményt adó kábítószer) önként lemondani.

Apám mindig azt mondta, hogy a tanítás a legjobb befektetés, mert a tanítványok talán valamennyit továbbvisznek az emberből. Nos, én is valahol ebben hiszek.

Antal Judit